

Тетяна Космеда

ORCID: orcid.org/0000-0001-8912-2888

Єлизавета Пересада

ORCID: orcid.org/0000-0001-5444-9426

УДК 81'367.633

DOI: 10.31558/1815-3070.2023.45.16

ІСТОРІЯ ЛІНГВОГРАФІЇ: БАГАТОВЕКТОРНА АГРЕСИВНА ПОЛІТИКА «РУССКОГО МИРА»

До проблематики лінгвографії входять питання, що пов'язані з русифікацією національних алфавітів, виявом асиміляторської політики Російської імперії. Зазначене проектується й на тотальну насильницьку кирилізацію національних варіантів латиниці, що зокрема стосувалося переведення латинських алфавітів народів СРСР на російський варіант кирилиці (XX ст., сталінська епоха), неуспішної спроби заміни польського варіанта латиниці на російську кирилицю (друга пол. XIX ст., Польське королівство), а також видозміни української абетки – трансформації чи ліквідації деяких літер українського варіанта кирилиці (XIX – XX ст.). Зазначене спричинило великої шкоди національним лінгвокультурам, системам національної графіки, а також орфографії та орфоенії.

Ключові слова: алфавіт, асиміляція, варіанти латиниці, графема, насильницька кирилізація, лінгвографія, лінгвокультура, русифікація.

*«Рідна мова сама собою творить історію своїх носіїв: кожне її слово, кожна буква й кожний звук – це свідчення “глибинної сутності”, “давньої історії”, “величі”, “розуму”, “морального начала”, “духовності” й “душевності” людей, які розмовляють цією мовою»
(Анна Штекенброк, 2013: 63)*

Вступна частина. У сучасному мовознавстві простежуємо особливу увагу до вияву своєрідності кожної лінгвокультури, що починається з писемності. Основою писемності є певна графічна система, алфавіт, літери, які цілком справедливо кваліфікують як базовий соціально-ідеологічний чинник впливу на мовців; алфавіт і букви – це першоелементи культури, що презентує «дух мови». Розмірковуючи про соціальні чинники розвитку графічної системи загалом, Леонід Булаховський наголошував, що «панівна (типова) графічна форма письмових знаків певної цивілізації є, звичайно, умовна і визнається нацією внаслідок тривалої традиції» (Булаховський 1975а: 242). Упродовж історії розвитку кожної національної писемності, графічної системи, зокрема й кирилиці та латиниці слов'янських мов, простежуємо конкуренцію кирилиці й латиниці, а також вияв агресивної ідеологічної мовної політики презентантів так званого «руського мира», що «окупували» не лише кириличний варіант українського алфавіту, але й національні варіанти латиниці народів СРСР (сталінська епоха), а також робили спробу позбавити поляків їхньої латинки ще в період буття Польського королівства (XIX ст.). Простежуємо «азбучні війни», намагання знищити графічну культуру, нав'язати свої традиції, уніфікувати алфавіти й цілком асимілювати національну лінгвокультуру, русифікувавши її.

Наголошуючи на вагомому значенні національного алфавіту для етнічної

культури кожного народу, поступово розвитку національної мови, лінгвокультури загалом, Василь Німчук констатував, що простежується «якнайтісніший зв'язок системи мови і системи писемності в людській уяві» (Німчук 1991). Учений мотивує цей теоретичний аксіоматичний постулат насамперед тим, що кожна мова засвоюється насамперед акустично й візуально.

Проблема вивчення зародження писемності, своєрідність графічного зображення різних мовних систем, надання переваг латиниці чи кирилиці, насильницька політика щодо зміни алфавітів національних мов, лексикалізація, семантизація і прагматикалізація букв алфавіту – усі ці питання належать до споконвічних, що, зрозуміло, своєрідно виявляється в різних лінгвокультурах і досліджуються не лише в межах лінгвографії чи (вужче) графіки, але й соціолінгвістики, лінгвокультурології, прагмалінгвістики.

Постановка проблеми. Наука про початки писемності, одним із завдань якої є вияв своєрідності графічних знаків кожної мови, потребує більш поглибленого вивчення, оскільки на сьогодні не виробилося навіть її єдиної номінації. Цю науку називають лінгвографією (графічною лінгвістикою) чи графемікою. Л. Булаховський ще в середині ХХ ст. намагався сформулювати проблематику лінгвографії, послуговуючись саме цим терміном, зауваживши, що її зміст – «специфіка письмового виразу в його відношенні до можливого поліграфічного оформлення тексту. Ця специфіка [...] далеко не така обмежена, як може здаватися із самих уможлядних позицій, отже, і практичну користь від роботи над нею аж ніяк не слід недооцінювати» (Булаховський 1975: 90). Із часу формулювання наведеної думки пройшло майже 50 років, але історія і теорія лінгвографії, зокрема й щодо української лінгвокультури, не описана, а очевидним є факт, що «розвинені системи письма, на відміну від примітивних, виявляють свій зв'язок і залежність від характеру відповідних мов, що ними обслуговуються» (Булаховський, 1975: 242). І це важливо досконало описати. Зазначене й мотивує *актуальність* розглядуваної проблеми – повернення уваги до актуальних питань лінгвографії як комплексної науки про письмо, що потребує детального окреслення її об'єкта і предмета, узагальнення методологічних засад, дослідницьких завдань, методів та метамови, з'ясування історії її становлення, специфіки розвитку писемності кожного народу, становлення алфавітів та їх поступ, що й намагаємось частково схарактеризувати.

Аналіз досліджень проблеми. В українському мовознавстві проблематика графічної лінгвістики привертала увагу насамперед Л. Булаховського, про що йшлося вище, який намагався сформулювати її зміст, предмет, хоча й дуже стисло. У ХІХ – на початку ХХ ст. питання лінгвографії, що стосувалися латинізації української графіки, привернули увагу насамперед Маркіяна Шашкевича (Шашкевич 1965), Івана Франка (Франко 1986) й були актуалізовані в науковому доробку Василя Сімовича (Сімович 2005; Сімович 2005а). Ці українські вчені виступали проти спроб латинізувати український алфавіт, указуючи на гармонійну відповідність літер української абетки звукам української мови. Деяко пізніше лінгвокультурне значення графем, що

презентують український варіант кирилиці, історію становлення української абетки докладно схарактеризував Іван Огієнко (Огієнко 1990; Огієнко 2010), а в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть Василь Німчук декларував тезу про «національне обличчя» української лінгвографії, насамперед алфавіту та правопису (Німчук 1991); Тетяна Космеда (Космеда 2011; Космеда 2019; Космеда 2020; Космеда 2022) і її послідовниця Лілія Соболь (Соболь 2016) зосередили увагу на аналізі метамови лінгвографії, історії її становлення, процесах, що відбуваються в графічній системі, презентували маніпулятивні метаморфози звуко-букв – їх лексикалізацію, семантизацію, прагматикалізацію та ідеологізацію (Космеда та ін. 2016; Космеда та ін. 2018); Ірина Фаріон зосередилася на описі національної своєрідності звуко-букв українського алфавіту (Фаріон 2005; Фаріон 2010): названі вчені виступили проти політики русифікації, що проєктувалася й на українську абетку і, відповідно, на її фонетику. Ольга Білецька спробувала фрагментарно узагальнити теоретичні положення сучасної лінгвографії (Білецька 2013), а Єлизавета Пересада схарактеризувала спроби латинізації української мови та атракційність, прагматичне навантаження латинських букв у сучасному українському мовному просторі та русифікації національних алфавітів (Пересада 2021; Пересада 2022) та ін.

Мета цієї наукової студії – у фокусі історії та теорії лінгвографії схематично схарактеризувати насильницьку агресивну політику російської імперії щодо знищення національних алфавітів народів СРСР, які базувалися на латиниці; показати намагання кирилізувати польський варіант латиниці, указати на факти русифікації українського варіанта кириличної абетки. **Об’єкт** розвідки – сучасне вчення про ключові засади лінгвографії, її **предмет** – агресивна ідеологія «русского мира» щодо насильницького асимілятивного впливу на зміни національних алфавітів як «національного обличчя» кожного народу.

Серед застосованих **дослідницьких методів** виокремлюємо *описовий метод*, що дає змогу викласти теоретичні положення актуалізованої лінгвографічної проблематики; *концептуально-аналітичний метод*, який сприяє кваліфікації та методологійній оцінці актуальних для праці теоретичних положень, ключових понять; *порівняльно-зіставний метод* актуалізовано для зіставлення фактів різних лінгвокультур щодо проблематики лінгвографії; *аксіологічний метод* застосовано для виокремлення ціннісних орієнтирів авторів наукових текстів; *інтерпретаційний метод* та метод *контекстуального аналізу* сприяє презентації функційного навантаження букв алфавіту; за допомогою *приймів індукції* та *дедукції* формулюємо загальні висновки.

Новизну цієї наукової розвідки вбачаємо у спробі описати фрагменти історії лінгвографії, що стосуються агресивної насильницької політики русифікації, спроектованої на викривлення української і польської лінгвокультур.

Теоретичне значення викладу полягає в розширенні методологійних засад лінгвографії, демонстрації своєрідності її поступу, бачення ретроспективи, викриття русифікаторської політики. **Практичне значення** праці спроектоване

на можливість використання її матеріалу під час читання вишівських курсів з лінгвографії, лінгвокультурології, соціолінгвістики, графіки, а також для підготовки навчальних посібників із цих курсів.

Основна частина. Графеміку (грецьк. *graphē* – запис, накреслення від *grapho* – пишу + *-ема*) традиційно інтерпретують як науку про «сукупність графічних засобів, використовуваних під час писемної комунікації, які сприймають за допомогою оптичної системи суб'єкта (зором): почерк, шрифти, інтервали, текстові виділення, розміщення розділових знаків, внутрішньотекстові переходи тощо» (Загнітко 2012: 177). Інколи використовують і термін *граматологія*. Терміни, що мотивують синонімні назви науки, яку розглядаємо в цій статті, – *лінгвографія*, чи *графеміка* досить прозорі: відповідно, вони походять від терміна *графема*, яку, що відомо, увів у мовознавство (1912) польський учений Іван Бодуен де Куртене для омовлення номінації, що окреслює зорову фіксацію образу фонем, хоч у сучасному мовознавстві цей термін потрактовують неоднозначно, зокрема, дослідники наголошують, що графема – це (а) мінімальна базова одиниця лінгвографії, яку презентують літери, звуко-букви, розділові знаки та ін. – репрезентанти письма (А. Загнітко, О. Селіванова). Крім того, простежуємо більш вузьке тлумачення графеми, коли її розуміють як (б) одиницю виключно звуко-буквеного письма, тобто співвідношення між звуком і буквою (Т. Космеда, І. Фаріон). Однак відсутні дискусії щодо того, що графема – своєрідний феномен лінгвокультри кожного етносу.

На сьогодні виокремлюють такі складники *графеміки*, як (1) *епіграфіка* (вивчення принципів дешифрування й тлумачення давніх написів, що були вирізьблені, вигравірувані, викарбувані чи відштамповані на твердому матеріалі /камені, металі і под./), (2) *палеографія* (опис зовнішнього вигляду графічних знаків /спосіб написання, форми літер, особливості матеріалу для письма/), що містилися в давніх книгах, рукописах з метою визначення часу та місця їх творення; (3) *графологія* (дослідження почерка). Однак цим переліком зміст графеміки не завершується, оскільки назріла необхідність виокремлення загальної теорії графеміки та історії графеміки кожної лінгвокультури, що на сьогодні належить до «білих» плям зазначеної науки.

Намагаючись підкорити собі сусідні народи, Московія в ХІХ ст. робила це через заміну алфавітів чи їх асиміляцію, зокрема ***спроба кирилізації з асиміляторською метою стосувалася, наприклад, Польського Королівства***, коли простежуємо спробу насадження польській лінгвокультурі російського варіанта кирилиці. Про це досить докладно пише, наприклад, Борис Успенський, порівн.: «...в контексті загальної політики русифікації польського населення Російської імперії, була спроба перевести польську писемність на кирилицю» (Успенський 2004: 123). За часів правління Миколи І використання російського алфавіту стає ***знаком ідеологічної програми актуалізованого нині «руського мира»***. Пропозиція щодо використання в польській лінгвокультурі російської азбуки була висунута в 1844 році. Микола І «особисто брав участь у роботі над укладанням нової польської орфографії, що повинна була замінити традиційну

орфографію, яка ґрунтується на латинському письмі» (Успенский 2004: 125). Імперська Московія надавала питанню вибору алфавіту й відповідної графіки першорядного значення. Цар Микола I доручив зреалізувати принципи русифікації Івану Паскевичу та Сергію Уварову. Здійснення цього проєкту відбувалося в два етапи: «робота була призупинена в 1845 р., а пізніше відновлена в 1852 р.» (Успенский 2004: 124). За наказом князя Платона Ширинського-Шихматова професор Головного педагогічного інституту Петро Дубровський підготував черговий проєкт (1852), який було концептуально викладено в праці «Образцы польского языка в прозе и стихах, для русских» (укр. «Зразки польської мови в прозі і віршах, для росіян»), де всі тексти були надруковані «гражданським шрифтом», що був пристосований до польської мови за методом професора П. Дубровського (Див. про це: Сиесс-Кжишковский: 102).

Справу Миколи I продовжив його старший син Олександр II, за правління якого проводилась жорстка русифікація народів імперії, насамперед українців і поляків. Зокрема, після січневого польського національно-визвольного повстання 1863 року проти російської імперії, причиною якого було прагнення національно свідомої частини польського суспільства здобути незалежність і відновити Річ Посполиту, Микола I *створив Установчий комітет*, що намагався по-новому організувати початкову шкільну освіту, у межах якої «російська ставала іноземною мовою, обов'язковою для вивчення» (Сиесс-Кжишковский: 101). У канцелярії Комітету було запропонували «в початкових школах Королівства Польського ввести навчання **за польськими підручниками, що надруковані російським шрифтом** (жирн. шрифт автор. – Т. К)» (Сиесс-Кжишковский: 101). Завдяки роботі Комітету вийшов друком підручник «Букварь для сельских детей» (укр. «Буквар для сільських дітей»), виданий у Санкт-Петербурзі в типографії Івана Бочкарьова (1865). Однак росіяни наштовхнулися на значний супротив поляків і не змогли насадити їм російську кирилицю. Для поляків як католиків латинська мова, латинський алфавіт – частина їхнього духовного життя, оскільки це мова служби Божої, молитов, релігійних формул, що виявляються в усіх сферах релігійного й побутового життя, зокрема під час хрещення, взяття шлюбу, поховання і под. (Див. докл. про це: Ткаченко 2006: 6). Саме релігія розділила слов'янські народи щодо використання системи графічних знаків, хоча кирилиця лежала в основі всіх алфавітів давніх слов'янських мов.

Московія, як відомо, привласнила всі культурні надбання Київської Русі загалом, зокрема й кириличну чи глаголичну писемність. Нагадаймо, що царський уряд постійно видавав відповідні укази щодо заборони української мови: їх кількість, за підрахунками українських учених, доходить до 500. Відомо, що Петро I увів *заборону на друк українською мовою церковних видань* (1720); Валуєвський указ (1863), санкціонований Олександром II, *забороняв у Російській імперії видання українськомовних книжок духовного та навчального змісту*; черговий Емський указ (1876) *повністю забороняв друк текстів українською мовою: українські художні тексти могли виходити*

друком лише з дозволу цензури, оформлені за російським правописом. Хрестоматійним є приклад про те, що через використання українського *і* замість російського *и* було заборонено друкувати збірник пісень Миколи Лисенка. Заборони на друк літератури й функціонування української мови були чинні до 1917 року (Див. докл. про це: Соболев 2016). Проте пауза щодо заборон тривала недовго. *Процес русифікації радянського періоду активізувався із 30-х років ХХ ст., коли Йосип Сталін почав відродження російської імперії*, що вилилося в *масову, тотальну кирилізацію* – «примусове переведення писемності майже всіх мов, які були поширені в СРСР, на кирилицю» (Словник UA) як спосіб наближення неслов'янських мов до кириличної російської графіки, російської лінгвокультури загалом. Епоху сталінізму номінують «залізною завісою», що засвідчує факт самоізоляції радянського політичного режиму, який намагався припинити економічні, наукові та культурні зв'язки із Заходом. Політика «залізної завіси» стимулювала спроби переходу на кириличну графіку мов народів СРСР, для яких до цього були впроваджені азбуки на латинській основі. *Тоталітарна влада ставила мету уніфікувати писемність, що виконувала б роль фундаменту для об'єднання всіх народів СРСР і що полегшило б вивчення російської мови, якій надали роль «другої рідної».* Російський варіант кирилиці, зрозуміло, позиціонувався як виключно російська графічна система письма. Учені зауважують, що «Російська, а потім і радянська імперії тримали під своєю владою народи різної цивілізаційної ідентичності та прагнули до їхньої уніфікації, в тому числі через алфавіт» (Вихід із «русского мира»...). У червні 1941 р. було офіційно завершено переведення мов народів СРСР на кирилицю. Проте сучасна московія продовжує дотримуватися чіткої імперіалістичної політики та протистояння Заходу, тому федеральна служба з нагляду за сферою масової комунікації, зв'язку та охорони культурної спадщини *заборонила нині мобільним операторам використовувати транслітеровані латиницею інформаційні та рекламні SMS-повідомлення*, які вони надсилають абонентам, що пояснюється пунктом 1 ст. 68 Конституції РФ та ст. 1 закону «Про державну мову Російської Федерації», яка будується на кириличній графічній основі. Згідно із цим законом Державної думи від 2002 року «всі мови Росії повинні мати алфавіт на основі кирилиці» (Вихід із «русского мира»).

Цілком закономірно, що й український алфавіт також намагалися асимілювати до російського. Відомо, що в радянські часи з українського алфавіту було вилучено, наприклад, літеру *г* для уніфікації української вимови й української абетки з російською вимовою і російською азбукою (1933). Це призвело до проблем, зокрема щодо: (а) розрізнення значень паронімів, порівн.: *грати – грати, гніт – гніт*; (б) трансформації певних чужомовних букв і буквосполучень, зокрема таких, як «ch», «h», «g», адже «ch» передавали українським [x], «h» – українським [г], а замість «g» писали «г». Проте для асиміляції української графіки й орфографії до російської, щоб передати ці три звуки за російським зразком, пропонували використовувати лише «x» і «г» (Див.: Фаріон 2010: 30–43). Українські учні радянських середніх шкіл знали, що в

українській мові є проривний звук [г] і його слід вимовляти лише в 5 словах – *гедзь, гніт, танок, газда, гудзик*. Оскільки звук [г] в українській мові попри заборону літери залишався саме в цих словах, то літеру «г» з прийняття незалежності України поновили. Для номінації цієї літери в українському мовному просторі з'явилися перифрази, які можна трактувати як образні терміни, що вказують на історію української лінгвокультури, історію національної лінгвографії, порвн.: *літера, за якою тужать* (Б. Антоненко-Давидович); *літера, незаслужено вилучена з абетки*; *«буржуазна» літера*; *«ідеологічна» літера*; *перша абсурдна жертва котка імперської машини*; *жертва реалізації гасла: «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті»*; *«повернена» літера*; *«відроджена» літера*; *«національна» літера*; *«буква з ріжком угорі»*; *«літера з хвостиком угору»*; *«буква з гичкою»* (Див.: Космеда 2020: 49). Штучне втручання в систему національної української графіки, зокрема ліквідація літери «г», могло назавжди деформувати фонологічну систему української мови, міг назавжди зникнути один з елементів милозвучності української мови, міг збідніти український алфавіт, позбавившись одного з його найхарактерніших знаків національної культури.

Літеру «г» повернули в українську лінгвокультуру тільки 1990 р. завдяки роботі українських мовознавців, зокрема Григорія Півторака (Півторак 2002), Миколи Степаненка (Степаненко 2002) та ін. Але у свідомості яскравих представників українського народу залишилися казусні спогади, наприклад, Василь Габор сформулював власне особливе сприйняття цієї літери, пов'язане з автобіографією письменника, порівн.: *Г для мене дзвінке і горде, бо на цю літеру починається моє прізвище – Габор; у селі тільки наша сім'я носила його, і нас кликали люди: нянька – Габоре, мамку – Габорко, а мене малого або брата – Габорику, та коли я пішов у школу з великим розчаруванням дізнався, що відтепер я не Габор, а Габор. І по нині оте «Г» в написанні мого прізвища в офіційних документах мене сильно дратує* (Габор В., «Абетка, або мої перші та пізніші враження від української азбуки» із циклу «Забавки»). Сьогодні букву «г» кваліфікують як «націоналістичну» і «репресовану», але вона, на щастя, повернулася в український алфавіт.

Отже, як бачимо, абетка української мови, графічна система, український шрифт загалом зазнавали російського утиску: це спотворювало розвиток української мови, завдавало шкоди, наслідки якої відчуваємо до цього часу.

Сучасна російська лінгвістична «квазінаука» дійшла до того, що навіть сьогодні надає українській мові статус «наріччя», не вважаючи її самостійною мовою, виявляючи до неї лінгвонаціоналізм [Див. про це: Космеда 2019]. Зокрема, Олександр Камчатнов та Наталія Наколіна в тексті підручника зі вступу до мовознавства початку ХХІ ст. безапеляційно стверджують, що «до східнослов'янської групи мов належить виключно російська мова з чотирма наріччями: 1) великоруським (основні діалекти: північноруський, південноруський, західно-великоруський), 2) малоруським (основні діалекти – середньонадніпряньський, слобожанський і степовий), 3) білоруським (основні діалекти: північно-східний, південно-західний, поліський), 4) червоноруським

(основні діалекти: галицький, карпатський, буковинський)» (переклад автор. – Т. К.) (Камчатнов, Николина 2001: 199). Зазначене – наслідок сучасної російської імперської політики, що виявляє зневагу й ненависть до українського народу, української мови у всіх її вимірах.

Висновки. Письмо, національна графіка, алфавіт, букви лінгвокультури, національні шрифти та інші параметри письма – вагомий ідеологічний чинник впливу на формування нації та її поступ, адже символічні знаки лінгвокультури безпосередньо (а) відображаються в мовній свідомості лінгвоперсони, (б) об'єднують членів лінгвокультури, є (в) засобом етнічної солідарності, вияву патріотизму, (г) за потреби вони можуть стимулювати національну мобілізацію. Їх образно називають «обличчям нації». А ще не даремно національні алфавіти номінують «ідеальною послідовністю знаків», «ідеальною матрицею відліку абсолютного порядку», «моделлю світу», «першоелементом фіксації світу». Знаки алфавіту, як і національна азбука загалом, можуть бути виявом і лінгвопатріотизму, коли ними пишуться, і лінгвонаціоналізму, коли графеми чужих алфавітів намагаються знищити, виявляють до них ненависть.

Оскільки писемність визначає духовний складник життя, філософію народу та його культурний вектор, ідеологи «руського мира» впевнені, що зміна писемності дасть змогу змінити й політичний вектор, підкорити держави й народи, поширити їхній імперський вплив. Деякі сучасні науковці, політики, культурологи вважають, що потрібно максимально віддалитися від «руського мира» й замінити кириличний український алфавіт на латинський, але ще в ХІХ ст. видатні діячі української науки довели, що це було б великою помилкою. Але «азбучні війни» тривають попри те, що загальновідомо: кожна графема національного алфавіту, кожна звуко-буква має свою внутрішню форму, своєрідно відтворюючи «національний дух» кожної мови. Саме тому московський режим упродовж тривалої історії видавав відповідні укази, вербалізував заборони, розробляв програми ідеологічного впливу, що враховували й чинник впливу на національну систему письма. Адже навіть окремі літери національного алфавіту, як було показано, виконують функцію символу національної лінгвокультури, а маніпуляція ними призводить до культурної асиміляції народу, прищеплення культурі чужих традицій, відриву від власних етнічних коренів, нейтралізації відчуття національної ідентичності та самотності.

Очевидно, насильницький чужоземний вплив, здійснений через певну «експансію» графіки, завдав великої шкоди національній самосвідомості українців, розвитку їхньої національної лінгвокультури, що здійснювалося через заборони друку текстів рідною мовою, намаганнями абсолютно знищити поліграфічну культуру, через активну русифікацію нав'язувалися чужі традиції.

Такий негативний вплив, що відбувався впродовж досить тривалого часу нашої історії, відбився не лише на українській графіці, оскільки асиміляції графіки викликала й негативні зміни в орфографії, орфоєпії, лексиці, фразеології і навіть граматичній системі, тобто простежуємо деформацію окремих питомих рис української мови. Це викривлення виявилось не лише в писемному, але й у

живому усному мовленні українців, відбулося зниження мовного чуття українців. Однак сьогодні можна констатувати наявність міцного опору більшої частини українського народу до нав'язаних чужих традицій, чужої культури й лінгвокультури зокрема.

Росія здавна й послідовно дотримується й пропагує імперські погляди на лінгвокультури інших народів, принижуючи їх, репрезентуючи агресію, насаджуючи іншим «своє», зокрема й алфавіти. Російська агресія виявляється в позиціюванні кириличного алфавіту як виключно російської графічної системи, що протиставляється іншим графічним системам, іншим варіантам кирилиці та варіантам латиниці слов'янських мов. У період повномасштабної російсько-української війни, що почалася 24 лютого 2022 року, відбулося особливе прозріння української нації.

Перспективу цього дослідження вбачаємо в тому, що необхідно розширити проблематику лінгвографії, виокремивши в ній не лише такі складники, як теорія та історія лінгвографії, про що йшлося, але й такі розділи, як ідеологічна основа графеміки, психологія графеміки, прагматика графеміки.

Література

1. Білецька, О. В. «Становлення графічної лінгвістики як комплексної науки: аналітичний огляд». [В:] *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* 9: збірник наукових праць / за редкол. В. Олексенко (гол. ред.) та ін. Херсон: ХДУ, 2013: 18–28.
[Bilets'ka, O. V. Stanovlennya hrafichnoyi linhvistyky yak kompleksnoyi nauky: analitychnyy ohlyad. [V:] *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Linhvistyka»* 9: zbirnyk naukovykh prats' (za redkol. V. Oleksenko (hol. red.) ta in). Kherson: KhDU, 2013: 18–28.]
2. Булаховський, Л. А. Лінгвографія. Вибрані праці в п'яти томах. Т. 1. Загальне мовознавство. Київ: Наукова думка, 1975, 90.
[Bulakhovs'kyu, L. A. Linhvohrafiya. Vybrani pratsi v p'yaty tomakh. T. 1. Zahal'ne movoznavstvo. Kyuiv: Naukova dumka, 1975, 90.]
3. Булаховський, Л. А. Соціальні моменти розвитку графіки. Вибрані праці в п'яти томах. Т. 1. Загальне мовознавство. Київ: Наук. думка, 1975а, 280–286.
[Bulakhovs'kyu, L. A. Sotsial'ni momenty rozvytku hrafiky. Vybrani pratsi v p'yaty tomakh. T. 1. Zahal'ne movoznavstvo. Kyuiv: Nauk. dumka, 1975a, 280–286.]
4. Вихід із «русского мира»: на теренах колишнього СРСР відмовляються від кирилиці. URL <https://www.radiosvoboda.org/a/29196555.html> (28.11.2022).
[Vykhid iz «russkoho myra»: na terenakh kolyshn'oho SRSR vidmovlyayut'sya vid kyrylytsi. URL <https://www.radiosvoboda.org/a/29196555.html> (28.11.2022).]
5. Загнітко, А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 1 : А–Й. Донецьк: ДонНУ, 2012. 402 с.
[Zahnitko, A. P. Slovnyk suchasnoyi linhvistyky: ponyattya i terminy: u 4 t. T. 1 : A–Y. Donets'k: DonNU, 2012. 402 s.]
6. Камчатнов, А. М., Николина, Н. А. Введение в языкознание: учеб. пособие для филол фактов ун-тов и педагог. вузов. Москва: Флинта: Наука, 2001. 232с.
[Kamchatnov, A. M., Nykolyna, N. A. Vvedenye v yazykoznaneye: ucheb. posobyе dlya fylol fak-tov un-tov y pedahoh. vuzov. Moskva: Flynta: Nauka, 2001. 232 s.]
7. Космеда, Т. «Дух» літери, або буква – першоелемент лінгвокультури. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2020. 84 с.

- [Kosmeda, T. «Dukh» litery, abo bukva – pershoelement linhvokul'tury. Kam"yanets'-Podil's'kyu: TOV «Drukarnya “Ruta”», 2020. 84 s.]
8. Космеда, Т. «Інтерпретація ідеологеми “українська мова” в сучасному російському мовознавстві: “мова, як і природа, не має злої волі...”» [В:] *Лінгвістичні студії Linguistic Studies* 38, Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2019, 78–84.
[Kosmeda, T. «Interpretatsiya ideolohemy “ukrayins'ka mova” v suchasnomu rosiys'komu movoznavstvi: “mova, yak i pryroda, ne maye zloyi voli...”» [V:] *Linhvistychni studiyi Linguistic Studies* 38, Vinnytsya: DonNU im. Vasylyya Stusa, 2019, 78–84.]
  9. Космеда, Т. А. «Нове семантико-прагматичне навантаження літер латиниці в період російсько-української війни». [В:] *Культура слова* 96, 2022, 113–130.
[Kosmeda, T. A. «Nove semantyko-prahmatychnе navantazhennya liter latynytsi v period rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny». [V:] *Kul'tura slova* 96, 2022, 113–130.]
  10. Космеда, Т. А. «Потенціал сучасної лексикографії і прагмалінгвістики в осмисленні статусу конотативних графем». [В:] *Слово и словарь* 12. Харьков: Вид-во «Підручник НТУ “ХПІ”», 2011, 123–127.
[Kosmeda, T. A. «Potentsial suchasnoyi leksykohrafiyi i prahmalinhvistyky v osmyslenni statusu kononatyvnykh hrafem». [V:] *Slovo y slovar'* 12. Khar'kov: Vyd-vo «Pidruchnyk NTU “KhPI”», 2011, 123–127.]
  11. Космеда, Т. А., Соболев, Л. І. «Графічні системи слов'янських мов: взаємовплив та прагматика». [В:] гол. ред. Л. П. Клименко. Т. 278. *Філологія. Мовознавство* 266, Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016: 63–68.
[Kosmeda, T. A., Sobol', L. I. «Hrafichni systemy slov"yans'kykh mov: vzayemovplyv ta prahmatyka». [V:] hol. red. L. P. Klymenko. T. 278. *Filolohiya. Movoznavstvo* 266, Mykolayiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2016: 63–68.]
  12. Космеда, Т. А., Соболев, Л. І. «Сучасна українська лінгвографія: термінологічне поле». [В:] *Studia Ukrainica Poznaniensia. Zeszyt VI* (red. nauk. T. Kosmeda), Poznań, 2018: 63–70.
[Kosmeda, T. A., Sobol', L. I. «Suchasna ukrayins'ka linhvohrafiya: terminolohichne pole». [V:] *Studia Ukrainica Poznaniensia. Zeszyt VI.* (red. nauk. T. Kosmeda), Poznań, 2018: 63–70.]
  13. Німчук, В. В. «Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г». [В:] *Мовознавство* 1, 1991: 9–18.
[Nimchuk, V. V. «Pro hrafiku ta pravopys yak elementy etnichnoyi kul'tury: istoriya g». [V:] *Movoznavstvo* 1, 1991: 9–18.]
  14. Огієнко, І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Канада: Вінніпег, 1990. 216 с.
[Ohiyenko, I. Narysy z istoriyi ukrayins'koyi movy: systema ukrayins'koho pravopysu. Kanada: Vinnipeh, 1990. 216 s.]
  15. Огієнко, І. Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
[Ohiyenko, I. Ridna mova / uporyad., avt. peredmovy ta komentariy M. S. Tymoshyk. Kyuyiv: Nasha kul'tura i nauka, 2010. 436 s.]
  16. Півторак Г. П. Г – п'ята літера українського алфавіту. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 118.
[Pivtorak H. P. G – p"yata litera ukrayins'koho alfavitu. Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya. Kyuyiv : Ukrayins'ka entsyklopediya, 2000. S. 118.]
  17. Пересада, Є. «Варіанти української латиниці: історичний екскурс». [В:] *Альманах „Българска украинистика”* 10. Софія: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2021: 145–152.
[Peresada, Ye. «Varianty ukrayins'koyi latynytsi: istorychnyy ekskurs». [V:] *Al'manakh „Vьlharska ukraynystyka”* 10, Sofyya: Unyversytet'sko yzdatelstvo „Sv. Klyment Okhrydsky“, 2021: 145–152.]
  18. Пересада, Є. «Використання латинської графіки в українськомовному просторі». [В:] *Opera Slavica: Slavistické rozhledy*. Брно, 2022, 25–39.

- [Peresada, Ye. «Vykorystannya latyns'koyi hrafiky v ukrayins'komovnomu prostori». [V:] *Opera Slavica: Slavistické rozhledy*. Brno, 2022: 25–39.]
19. Сімович, В. В. Йосиф Їречек і українська мова. Праці: у двох томах. Л. Ткач (упоряд.). Т. 1: Мовознавство. Чернівці: Книги – XXI, 2005, 73–122 с.
[Simovych V. V. Yosyf Yirechek i ukrayins'ka mova. Pratsi: u dvokh tomakh. L. Tkach. (uporyad.). T. 1: Movoznavstvo. Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2005, 73–122 s.]
20. Сімович, В. В. Літери і політика. Праці: у двох томах. Л. Ткач (упоряд.). Т. 1: Мовознавство. Чернівці: Книги – XXI, 2005а, 216–223 с.
[Simovych V. V. Litery i polityka. Pratsi: u dvokh tomakh. L. Tkach (uporyad.). T. 1: Movoznavstvo. Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2005a, 216–223 s.]
21. Сиесс-Кжишковский Ст. Гражданский шрифт для польского языка. Эпизод из истории просвещения в Королевстве Польском. URL: https://web.archive.org/web/20160709195326/http://www.aboutbooks.ru/files/journal_maintenance/200807/140201321f917b6e9adf4de364365003.pdf (23.12.2022).
[Syess-Kzhyshkovskyy St. Hrazhdanskyuy shryft dlya pol'skooho yazyka. Epyzod yz ystoryuy prosveshchenyya v Korolevstvye Pol'skom. URL: https://web.archive.org/web/20160709195326/http://www.aboutbooks.ru/files/journal_maintenance/200807/140201321f917b6e9adf4de364365003.pdf (23.12.2022).]
22. Словник UA. URL: 2005–2022
<https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%9A%D0%98%D0%A0%D0%98%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF> (28.11.2022).
[Slovyk UA. URL 2005–2022
<https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%9A%D0%98%D0%A0%D0%98%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF> (28.11.2022).]
23. Соболев, Л. І. Явище семантизації графем української лінгвокультури та їхня прагматика: дис. ... канд. філол. наук : Харків, 2016. 261 с.
[Sobol', L. I. Yavyshche semantyzatsiyi hrafem ukrayins'koyi linhvokul'tury ta yikhnya prahmatyka: dys. ... kand. filol. nauk : Kharkiv, 2016. 261 s.]
24. Степаненко, М. І. «Історія української літери Г». [В:] *Слов'янський збірник 1*. Слов'янський клуб м. Полтава. Полтава, 2002, 149–160.
[Stepanenko, M. I. «Istoriya ukrayins'koyi litery G». [V:] *Slov"yans'kuu zbirnyk 1*. Slov"yans'kuu klub m. Poltava. Poltava, 2002, 149–160.]
25. Ткаченко, О. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу). Київ: Грамота, 2006. 240 с.
[Tkachenko, O. Mova i natsional'na mental'nist' (Sproba suchasnoho syntezu). Kyiv: Hramota, 2006. 240 s.]
26. Успенский, Б. А. Историко-филологические очерки. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 176 с.
[Uspenskiy, B. A. Ystoryko-fylolohycheskye ocherky. Moskva: Yazyky slavyans'koy kul'tury, 2004. 176 s.]
27. Фаріон, І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (науково-навчальне видання). Вид. 2-ге, доп. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 336 с.
[Fariion, I. D. Movna norma: znyshchennya, poshuk, vidnova (naukovo-navchal'ne vydannya). Vyd. 2-he, dop. Ivano-Frankivs'k: Misto NV, 2010. 336 s.]
28. Фаріон, І. Д. «Ну що б, здавалося, слова...». *Літературний Львів*. Львів, 2005: 19–21.
[Fariion, I. D. «Nu shcho b, zdavalosya, slova...». *Literaturnyy L'viv*. L'viv, 2005: 19–21.]
29. Франко, І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Зібрання творів: у 50 т. Т. 47: Історичні праці (1898–1913). Київ: Наукова думка, 1986, 549–650 с.
[Franko, I. Azbuchna viyna v Halychyni 1859 r. Zibrannya tvoriv: u 50 t. T. 47 : Istorychni pratsi (1898–1913). Kyiv: Naukova dumka, 1986. 549–650 s.]
30. Шашкевич, М. Азбука і абетка. Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. Київ: Наукова думка, 1965. 652 с.

[Shashkevych, M. Azbuka i abetsadlo. Pys'mennyky Zakhidnoyi Ukrayiny 30–50-kh rokiv XIX st. Kyiv: Naukova dumka, 1965. 652 s.]

31. Штекенброк, А. «Лингвонационализм. Языковая рефлексия как посредник коллективной самоидентификации в Германии (1617–1945) (выдержки из книги)». [В:] *От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической семантики»* А. В. Павлова (сост.). СПб.: Антология, 2013, 62–94.

[Shtekenbrok, A. «Lynhvonatsyonalizm. Yazykovaya refleksyya kak posrednyk kollektivnoy samoydentyfykatsyy v Hermanyyu (1617–1945) (vyderzhky yz knyhy)». [V:] *Ot lynhvystyky k myfu: Lynhvystycheskaya kul'turolohyya v poyskakh «etnycheskoy semantyky»*: (sost.) A. V. Pavlova. SPb.: Antolohyya, 2013, 62–94.]

LINGUOGRAPHY HISTORY: THE MULTI-VECTOR AGGRESSIVE POLICY OF THE «RUSSIAN WORLD»

Tetyana Kosmeda

Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Yelyzaveta Peresada

Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Abstract

Background: In modern linguistics, special attention is paid to manifesting originality of each linguistic culture, which definitely starts with writing. The basis of writing is certain graphic systems, alphabets, letters, which are quite rightly qualified as a fundamental socio-ideological impact factor on speakers: the alphabet and letters are the first culture elements that present the "spirit of the language", the "face of the nation". Throughout the history of each national script and graphic system development, including the Slavic languages Cyrillic and Latin variants, we trace the competition between Cyrillic and Latin, as well as manifestations of the aggressive ideological language policy of the the so-called "Russian world" representatives who "occupied" not only the Ukrainian alphabet Cyrillic variant, but also the Latin alphabet national variants of the USSR (Stalin era) peoples, and also made an attempt to deprive the Poles of their Latin alphabet even during the Polish Kingdom time period (second half of the 19th century).

Purpose: In the focus of the linguography history and theory to schematically characterize the Russian Empire's violent aggressive policy regarding the destruction of the USSR peoples' national alphabets, which were based on the Latin alphabet; to display efforts to cyrilize the Polish variant Latin alphabet; to point out the facts of the Cyrillic alphabet Ukrainian version russification.

Results: The origin of writing research issues, the uniqueness of the different language systems graphic representation, giving preference to the Latin or Cyrillic alphabet, the violent policy of changing the national languages alphabets, lexicalization, semanticization, and pragmaticization of the alphabet letters – all these issues belong to the primordial ones, which are peculiarly manifested in different linguistic cultures and are investigated not only within the limits of linguography or (more narrowly) graphics, but also sociolinguistics, linguistic cultural studies, and pragmalinguistics.

Linguography as a complex writing study requires a detailed outline of its object and subject, a generalization of methodological principles, research tasks, methods and metalanguage, its formation history clarification, that is, a presentation of each nation's writing development specifics, the alphabets formation and progress.

This scientific research novelty can be viewed within describing the fragments of the linguistics history, which is related to the aggressive and violent russification policy, designed to distort primarily the Ukrainian and Polish linguistic cultures through the assimilation of alphabets or their components, which we interpret as a sign of the "Russian world" ideological program.

Discussion: Writing, national graphics, the alphabet, the linguistic culture letters, national fonts and other writing parameters are a significant ideological factor influencing the nation formation and

progress, because the linguistic culture symbolic signs are directly (a) reflected in the linguist's language consciousness, (b) unite the linguistic culture members, are (c) a means of ethnic solidarity, patriotism manifestation, (d) can stimulate national mobilization. The "Russian world" ideologues promoted the change of writing in order to change the individual states policies aiming to subjugate them and comprehensively assimilate them.

We see the perspective of this research in the fact that it is necessary to expand the linguistics problematic, distinguishing in it not only such components as theory and history, but also such directions as the graphemics ideology, the graphemics psychology as well as the graphemics pragmatics.

Keywords: alphabet, assimilation, variants of the Latin alphabet, grapheme, forced cyrillicization, linguography, linguistic culture, russification.

Vitae

Tetyana Kosmeda – Ukrainian linguist, Doctor of Philology (2001), Professor (2003, Ukraine), Titular Professor (2011, Poland), Member of the Ukrainian Studies International Association (Kyiv), Member of the French Studies International Association (Lviv), the author of 20 monographs and more than 400 research works.

Research interests: gender linguistics, discourse linguistics, linguoaxiology, linguoconceptology, linguopersonology, communicative linguistics, lexicology, lexicography, paremiology, linguagraphy, Ukrainian grammar, pragmalinguistics, sociolinguistics, ego-text theory, comparative studies of Slavic languages.

Correspondence: tkosmeda@gmail.com

Yelyzaveta Peresada – Postgraduate student of Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Member of the Germanic Studies Ukrainian Association (Lviv).

Research interests: linguagraphy, comparative linguistics.

Correspondence: ye.peresada@donnu.edu.ua

Надійшла до редакції 27 лютого 2023 року
Рекомендована до друку 08 квітня 2023 року